

DOI <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2021-25-2-74-87>

УДК 373.1.02, 373.3/.5.048:331.548

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-7217-100X>

Зорина Охріменко,
кандидат педагогічних наук,
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ

РЕЗУЛЬТАТИ ДІАГНОСТИКИ СФОРМОВАНОСТІ ПРОФЕСІЙНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У УЧНІВ ДО ТРУДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Статтю присвячено проблемі формування професійно-ціннісних орієнтацій учнів до трудової діяльності. Метою статті є висвітлення результатів діагностики професійно-ціннісних орієнтацій до трудової діяльності в учнів підліткового та старшого шкільного віку (які отримують освітні послуги у закладах загальної середньої освіти) і визначення рівнів їх сформованості.

Обґрунтовано застосування ряду діагностичних методик, кожна з яких спрямована на вивчення конкретного показника, а у своїй сукупності дають змогу зробити узагальнення про особливості перебігу процесу професійного самовизначення у сучасних учнів, який характеризується привласненням певних цінностей та їх усвідомленням як власних на основі самопізнання та самореалізації у навчально-професійній діяльності. Наголошено, що зміст всіх висвітлених методик має чітко визначену мету, процедуру проведення, інструкцію, критерії, рівні й опис результатів.

Наведено й інтерпретовано конкретні результати емпіричного вивчення рівнів розвитку професійно-ціннісних орієнтацій в учнів до трудової діяльності за кожним компонентом (пізнавальний, емоційно-мотиваційний, довільного імпульсу, практично-дієвий, самоціннісний). Емпірично визначено рівні сформованості професійно-ціннісних орієнтацій в учнів до трудової діяльності: високий, середній, низький.

Аналіз психолого-педагогічного доробку з дотичних тем дослідження дав змогу зробити узагальнення про актуальність та тотожність результатів дослідження сформованості професійно-ціннісних орієнтацій в учнів.

У висновках наголошено, що у переважної більшості учнів професійно-ціннісне самовизначення є ускладненим, адже здатність особистості до вибору професії пов'язана зі здатністю до прийняття рішення, з усвідомленням професійної мети та способів її досягнення через професійне самовизначення, тому вибір професії – це вольовий акт, пов'язаний з відчуттям самоцінності та самоефективності. Відповідно, формування професійно-ціннісних орієнтацій учнів до трудової діяльності потребує цілеспрямованого супроводу учня в освітньому середовищі.

Практичне значення статті полягає у тому, що її матеріали можуть використовуватися у процесі здійснення професійної орієнтації учнів підліткового та старшого шкільного віку з метою профдіагностики і профінформації.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, професійно-ціннісні орієнтації, професійне самовизначення, профорієнтація, старшокласник, підліток.

© Зорина Охріменко, 2021

Вступ. Орієнтація української освіти на суттєве оновлення у контексті реформ НУШ потребує не лише переосмислення наявних переваг і недоліків, які існують, а й вивчення стану сформованості характеристик особистості, що визначають її здатність до успішної самореалізації у різних сферах життя. Зауважимо, що вибір визначальних напрямків

життєвого шляху, основних ліній самореалізації особистості – це, перш за все, вибір головних життєвих цінностей, відповідно до яких будуть формуватися й життєві цілі, плани і домагання учнів, що визначають свій життєвий і професійний шлях. Орієнтуючись у широкому спектрі соціальних, загальнолюдських цінностей, учні вибирають ті з них, які найбільш пов'язані з їх домінуючими потребами.

У зв'язку з рядом факторів, а саме: часті кризові стани у економіці, безробіття, бідність, низький авторитет людини-працівника, превалювання споживацького ставлення до життя, – ціннісна сфера сучасних українців піддається значним негативним трансформаціям, найбільш чутливими до яких є діти. В той же час, профорієнтація, як система супроводу учня у його професійному становленні, практично перестала бути елементом сучасної освіти. Зазначене призвело до того, що старшокласники, не маючи досвіду професійної діяльності, не усвідомлюючи в повній мірі власні індивідуальні особливості, не орієнтуючись на ринку праці, масово обирають професії (психолог, юрист, журналіст, економіст, менеджер), які мають оманливий ореол легкого успіху та матеріального благополуччя і висвітлюються у кінематографі як цікаві, престижні та популярні. Натомість, за рейтингом найбільш затребуваних професій в Україні потрібні вчителі, медики, представники робітничих професій. Це, беззаперечно, може сприяти дисбалансу на ринку праці, розчаруванню у професії, необхідності перенавчання.

Саме тому, важливо постійно моніторити ціннісну сферу підростаючої особистості з метою вчасного впливу на проблемні аспекти та формування в подальшому цілісної, несуперечливої морально-спрямованої ієрархії цінностей.

Мета та завдання. Метою статті є висвітлення результатів діагностики професійно-ціннісних орієнтацій до трудової діяльності в учнів підліткового та старшого шкільного віку ЗЗСО і визначення рівнів їх сформованості.

Методи дослідження. Дослідження рівнів сформованості професійно-ціннісних орієнтацій в учнів старшого шкільного і підліткового віку здійснювалися на основі обґрунтування підходів до формування професійно-ціннісних орієнтацій, уточнення сутності і визначення структури поняття «професійно-ціннісні орієнтації учнів до трудової діяльності» та виокремлення рівнів їх сформованості. Відповідно до проблематики дослідження було підібрано і застосовано пакет взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих діагностичних методик, а саме: бесіди, опитування (анкетування), тестування, експертна

оцінка, спостереження, статистичні методи, які активно використовуються в психолого-педагогічній практиці, що свідчить про їх надійність та відповідність віковому виміру психологічної структури особистості підлітка і старшокласника.

Зокрема, для діагностики рівнів розвитку *пізнавального* компонента було розроблено авторську анкету «Рівень знань про зміст та специфіку майбутньої сфери трудової діяльності» та підібрано методик діагностики ціннісних орієнтацій в кар'єрі «Якорі кар'єри» Е. Шейна (адаптація В. Чікер, В. Вінокурова) [4]; для вивчення *емоційно-мотиваційного* компонента – «Експрес-оцінка самопочуття, активності і настрою (В. Доскин, Н. Лаврентьєва, В. Шарай, М. Мірошніков)» [13] та «Вивчення мотиваційної сфери учнів (М. Матюхіна)» [1]; для компонента *довільного імпульсу* – методика «Експрес-діагностика відповідальності» (В. Прядеїна) [8] та «Методика дослідження вольової організації особистості (М. Гуткін, Г. Михальченко, А. Прудило)» [11]; для *практично-дієвого компонента* – «Діагностика готовності до саморозвитку (А. Пріхожан)» [7] та «Лист експертної оцінки педагогом дієвості трудових умінь і навичок у учнів» [2]; для *самоціннісного* компонента – «Тест-опитувальник самоствавлення (В. Столін, С. Пантелєєв)» [9] та методика «Шкала самоефективности Р. Шварцера и М. Ерусалема» [3].

Загалом зміст всіх висвітлених методик включав чітко визначену мету, процедуру проведення, інструкцію для клієнтів психодіагностичного обстеження, критерії, рівні й опис результатів методики, а також, за наявності, опис стимульного чи роздаткового матеріалу до методики та його зображення.

Кожна із зазначених методик була спрямована на вивчення конкретного показника, а у своїй сукупності вони дали змогу зробити узагальнення про особливості перебігу процесу професійного самовизначення в сучасних здобувачів освіти (учнів ЗЗСО), який характеризується привласненням певних цінностей та їх усвідомленням як власних на основі самопізнання та самореалізації у навчально-професійній діяльності.

У дослідженні брало участь 98 учнів 9-х класів і 86 учнів 11-х класів ЗЗСО м. Києва, Запорізької та Рівненської області.

Результати дослідження. Здійснений нами аналіз результатів діагностики професійно-ціннісних орієнтацій до трудової діяльності в учнів підліткового та старшого шкільного віку ЗЗСО і визначення рівнів їх сформованості відбувався в контексті комплексної теми дослідження «Формування професійно-ціннісних орієнтацій у учнів до

трудової діяльності» лабораторії виховання готовності до ринку праці Інституту проблем виховання НАПН України (2020–2022 рр.).

Зауважимо, що результати проміжного дослідження, які стосуються вивчення особливостей сформованості *пізнавального* компонента професійно-ціннісних орієнтацій у підлітків і старшокласників висвітлено у статті автора «Усвідомлення учнями значущості професійно-ціннісних орієнтацій до трудової діяльності: результати дослідження» [6]. Тому наведемо лише стислу характеристику рівнів розвитку означеного компонента. Так, за анкетною «Рівень знань про майбутню сферу трудової діяльності» визначено, що на високому рівні сформованості відповідного показника перебувають 18 % старшокласників і 10 % підлітків, на середньому – 37 % старшокласників і 21 % підлітків, на низькому – 44 % старшокласників і 69 % підлітків. Отже, загальний відсоток учнів, у яких чітко сформована система знань про майбутню трудову діяльність, у цілому становить 14 %; 29 % – властива неповна система знань про майбутню трудову діяльність і значна кількість учнів (57 %) має поверхові та несистематичні знання про майбутню трудову діяльність. Було зроблено висновок, що такі результати свідчать про те, що значна більшість учнів не враховує особливості майбутньої професійної діяльності у власному професійному самовизначенні. Ці учні не усвідомлюють повною мірою відповідність майбутньої професії індивідуально-психологічним особливостям людини, не замислюються про професійно важливі якості, які необхідні для майбутньої професії, не враховують потребу у представниках обраної професії на ринку праці.

Для вивчення усвідомлення значущості професійно-ціннісних орієнтацій для майбутньої трудової діяльності було застосовано методику діагностики ціннісних орієнтацій у кар'єрі «Якорі кар'єри» Е. Шейна (адаптація В. Чікер, В. Вінокурова). За результатами діагностики визначено, що для сучасних старшокласників домінуючими кар'єрними орієнтаціями є: професійна компетентність, автономія, стабільність роботи, інтеграція стилів життя; для підлітків: менеджмент, автономія, стабільність роботи, виклик, підприємництво. Наймеш виявленими у двох вибірках є мотиви служіння та стабільності місця проживання. На нашу думку, такі розходження вибірок пов'язані з віковими особливостями учнів, а низький рівень мотивації «служіння» – із загальними тенденціями споживацтва, характерними для сучасного часу. Для визначення рівнів розвитку показника окремо підраховувалася кількість кар'єрних орієнтацій, обраних учнями. Максимальна кількість

становила 7-9 орієнтацій, середня – 6-4, мінімальна – 3-1. Визначено, що на високому рівні перебуває 10 % старшокласників і 8 % підлітків, на середньому – 48 % старшокласників і 38 % підлітків, на низькому – 42 % старшокласників і 54 % підлітків.

Для вивчення емоційно-мотиваційного компонента та його показників (характер емоційних переживань під час навчання і праці, первинна сформованість мотивів до навчання і праці), ми скористалися методикою САН: «Експрес-оцінка самопочуття, активності і настрою», яка складається з 30 пар протилежних характеристик, за якими досліджуваного просять оцінити свій стан. Кожна пара являє собою шкалу, на якій випробуваний зазначає ступінь вираженості тієї чи іншої характеристики свого стану та методикою «Вивчення мотиваційної сфери учнів (тест М. Матюхіної)», яка дозволяє виявити провідні, домінуючі мотиви в мотиваційній сфері учнів. Всі мотиви, позначені в даній методиці, можна розділити на: широкі соціальні (мотиви обов'язку і відповідальності, самовизначення і самовдосконалення); вузько спрямовані (благополуччя і престижу); навчально-пізнавальні (пов'язані з утриманням і процесом навчання); мотиви уникнення неприємностей.

Результати, отримані за методикою САН, показали, що за параметром «самопочуття» 15 % старшокласників і 17 % підлітків отримали максимальний бал, що свідчить про позитивне самопочуття; 45 % старшокласників і 37 % підлітків визначили середній рівень самопочуття і, відповідно, 40 % старшокласників і 46 % підлітків визначити самопочуття як незадовільне. За наступним параметром – «загальна активність» – були отримані такі результати: високий рівень – 24 % старшокласників і 28 % підлітків, середній рівень – 44 % старшокласників і 50 % підлітків, низький рівень – 32 % старшокласників і 22 % підлітків. За параметром «настрій»: високий рівень – 12 % старшокласників і 22 % підлітків, середній рівень – 34 % старшокласників і 52 % підлітків, низький рівень – 54 % старшокласників, 26 % підлітків. У цілому на високому рівні показника перебуває 17 % старшокласників і 22 % підлітків, на середньому – 41 % старшокласників і 46 % підлітків, на низькому – 42 % старшокласників і 32 % підлітків. Зауважимо, що зазначені вище параметри ми пропонували оцінити у зв'язку з процесом професійного самовизначення учня. Отже, можемо констатувати, що процес професійного самовизначення у значної частини учнів супроводжується зниженням самопочуття, активності і настрою.

Методика «Вивчення мотиваційної сфери учнів» дала змогу отримати такі результати:

для старшокласників найбільш значущими є пізнавальні мотиви (32 % учнів) та мотиви досягнення (28 % учнів), значущими – комунікативні мотиви (20 %), частково значущими – позиція школяра (12 % учнів) і зовнішні мотиви (8 % учнів) і не мають значення емоційні; для підлітків найбільш значущими є комунікативні мотиви (36 % учнів) та пізнавальні (30 % учнів), значущими – мотиви досягнення (22 % учнів), частково значущими – зовнішні мотиви (12 % учнів) і не мають значення емоційні, позиція школяра. Таким чином, спільним є те, що у учнів підліткового і старшого шкільного віку простежується домінування навчально-пізнавальних мотивів і невираженість соціальних мотивів у первинній сформованості мотивів до навчання і праці. Для визначення рівнів розвитку показника окремо підраховувалася кількість вибраних учнями мотивів до навчання і праці. Максимальна кількість виборів учнів становила 6 мотивів, середня – 5-4, мінімальна – 3-1. Визначено, що на високому рівні перебуває 12 % старшокласників і 8 % підлітків, на середньому – 50 % старшокласників і 34 % підлітків, на низькому – 38 % старшокласників і 58 % підлітків.

Методика «Експрес-діагностика відповідальності» дала змогу виявити високий, середній та низький рівень прояву здатності приймати на себе відповідальність за власну трудову діяльність. Високий рівень відповідальності притаманний 18 % старшокласників і 12 % підлітків; середній – 46 % старшокласників і 38 % підлітків; низький – 36 % старшокласників і 50 % підлітків.

«Методика дослідження вольової організації особистості (М. Гуткін, Г. Михальченко, А. Прудило)» спрямована на оцінку ціннісно-сислової організації особистості, вміння організовувати діяльність, рішучість, наполегливість, самостійність та оцінку загального показника, який характеризує вольову організацію особистості в цілому. Було отримано такі результати: у 40 % старшокласників і 50 % підлітків – вольові якості потребують тренування та розвитку (низький рівень); у 40 % старшокласників і 36 % підлітків вольові якості розвинені достатньо (середній рівень); 18 % старшокласників і 14 % підлітків мають високий рівень вольової організації. Таким чином, можемо зробити припущення, що у переважній більшості старшокласників і підлітків професійне самовизначення є ускладненим, адже здатність особистості до вибору професії пов'язана зі здатністю до прийняття рішення, з усвідомленням професійної мети та способів її досягнення через професійне самовизначення, тому вибір професії – це вольовий акт.

Наступною методикою, яку ми застосували, була «Діагностика готовності до саморозвитку (А. Пріхожан)». Ця методика допомагає визначити ставлення та готовність до саморозвитку. За результатами діагностики були отримані такі результати: 10 % старшокласників і 8 % підлітків мають високу готовність до здійснення саморозвитку; 36 % старшокласників і 30 % підлітків мають середній рівень готовності до саморозвитку; 54 % старшокласників і 62 % підлітків – низький рівень готовності до саморозвитку. Зауважимо, що для учнів, які перебувають на низькому рівні готовності до саморозвитку, характерним є позитивне ставлення до нього. Отже, у цілому учні позитивно ставляться до саморозвитку як до процесу, але при цьому не володіють навичками саморозвитку, що унеможливило його реалізацію на практиці.

Для визначення дієвості трудових умінь і навичок у учнів застосовувався «Лист експертної оцінки педагогом дієвості трудових умінь і навичок у учнів». Відповідно до наданих характеристик педагогом було схарактеризовано такі типологічні групи учнів, як: творчий, виконавчо-творчий, виконавчий, пасивний, негативний. Виявлено, що високий рівень розвитку показника мають учні, які перебувають на творчому рівні (16 % старшокласників і 10 % підлітків); середній – учні, які продемонстрували творчо-виконавчий і виконавчий рівень (56 % старшокласників і 46 % підлітків); низький – учні пасивного і негативного спрямування (28 % старшокласників і 44 % підлітків).

Рівень усвідомлення самоцінності учнів визначався за допомогою «Тесту-опитувальника самоствалення». Оцінювання здійснювалося за такими опціями: самовпевненість, ставлення до інших, самоприйняття, самокерівництво, самозвинувачення, самоінтерес і саморозуміння. Найменш вираженими у учнів підліткового і старшого шкільного віку виявилися шкали самокерівництво і саморозуміння, що підтверджує результати попередніх методик. У цілому на високому рівні усвідомлення самоцінності перебуває 20 % старшокласників і 12 % підлітків; на середньому – 36 % старшокласників і 48 % підлітків; на низькому – 44 % старшокласників і 40 % підлітків.

Оцінка власної спроможності досягати поставлених цілей певної мети (самоефективність) досліджувалась за допомогою методики «Шкала самоефективності Р. Шварцера и М. Ерусалема». Методика застосовується для вивчення самоефективності – впевненості (переконань) людини щодо її потенційної здатності організувати та здійснити власну діяльність, необхідну для досягнення певної мети. Також самоефективність

розуміється і як продуктивний процес інтеграції когнітивних, соціальних та поведінкових компонентів задля здійснення оптимальної стратегії в різноманітних ситуаціях. Були отримані такі результати: на високому рівні самоефективності перебувають 12 % старшокласників і 10 % підлітків; на середньому рівні – 46 % старшокласників і 38 % підлітків; 42 % старшокласники і 52 % підлітків продемонстрували низький рівень самоефективності.

Досліджуючи самоефективність фахівця, Н. Лаптева зазначає, що вона є тією характеристикою, яка визначає саморух особистості, адже особистість, яка усвідомлює власну ефективність здатна докладати значно більше зусиль задля подолання перешкод, розв'язання проблем і завдань, ніж та, яка постійно сумнівається у власних потенціалах [5].

Зважаючи на те, що особистість, яка здатна усвідомлювати власну ефективність, здатна докладати значно більше зусиль задля подолання перешкод, розв'язання проблем і завдань, ніж та, яка постійно сумнівається у власних потенціалах, зауважимо, що рівень самоефективності є надзвичайно важливим для професійного становлення особистості.

Підсумовуючи результати емпіричного вивчення рівнів розвитку професійно-ціннісних орієнтацій в учнів до трудової діяльності, у цілому можемо зробити такі висновки. Значна кількість учнів (57 %) має поверхові та несистематичні знання про майбутню трудову діяльність. Найбільш проблемною ділянкою для учнів (47 % старшокласників і 66 % підлітків) є уміння узгоджувати власні індивідуальні особливості з вимогами бажаної професії та потребою у представниках певних професій на ринку праці. Наймеш виявленими у двох вибірках є мотиви служіння та стабільності місця проживання, при цьому у первинній сформованості мотивів до навчання і праці домінуючими є навчально-пізнавальні мотиви, а невираженими – соціальні мотиви. На нашу думку, такі розходження вибірок пов'язані з віковими особливостями учнів, а низький рівень мотивації «служіння» – із загальними тенденціями споживацтва, характерними для сучасного часу. Навчання і праця у частини учнів супроводжується зниженням самопочуття, активності і настрою, що негативно позначається на результатах діяльності. У цілому учні позитивно ставляться до саморозвитку як до процесу, але при цьому не володіють навичками саморозвитку, що унеможлиблює його реалізацію на практиці. Значна кількість учнів не докладает зусиль задля подолання перешкод, розв'язання проблем і завдань, постійно сумнівається у власних потенціалах, що негативно позначається на професійному становленні особистості.

Загальним результатом дослідження стало визначення трьох груп сформованості професійно-ціннісних орієнтацій в учнів до трудової діяльності – високий, середній, низький.

Високий рівень свідчить про наявність у учнів чітко сформованої системи знань про майбутню трудову діяльність та усвідомлення значущості професійно-ціннісних орієнтацій у ній. Учні позитивно налаштовані до навчання і праці, демонструють високий рівень мотивації. Відповідально ставляться до власної трудової діяльності, виявляють вольові зусилля у ній. Їм притаманна готовність до саморозвитку в трудовій діяльності, дієвість трудових умінь і навичок, що супроводжується усвідомленням самоцінності і втілюється у спроможності досягати поставлених цілей, певної профорієнтаційної мети. До цієї групи належать 15 % старшокласників і 11 % підлітків.

Середній рівень характеризується тим, що учням цієї групи властива неповна система знань про майбутню трудову діяльність та часткове усвідомлення значущості професійно-ціннісних орієнтацій у ній. Учні позитивно налаштовані до навчання і праці, але не завжди демонструють високий рівень мотивації. Учні періодично виявляють відповідальність щодо власної трудової діяльності, та не завжди докладають вольові зусилля у ній. Їм притаманна готовність до саморозвитку в трудовій діяльності, але дієвість трудових умінь і навичок є ситуативною, що періодично супроводжується усвідомленням самоцінності і не завжди втілюється у спроможності досягати поставлених цілей, певної профорієнтаційної мети. На цьому рівні знаходиться 44 % старшокласників і 38 % підлітків.

Низький рівень характеризується поверховими і несистематичні знаннями про майбутню трудову діяльність та значущість професійно-ціннісних орієнтацій у ній. Учні цього рівня негативно налаштовані до навчання і праці, мають низький рівень мотивації до них. Вони невідповідально ставляться до власної трудової діяльності та слабо виявляють вольові зусилля у ній. Учні епізодично виявляють готовність до саморозвитку в трудовій діяльності та дієвість трудових умінь і навичок, що супроводжується непродуктивною самоцінністю і втілюється у неспроможності досягати поставлених цілей, певної профорієнтаційної мети. На зазначеному рівні перебувають 51 % підлітків і 41 % старшокласників.

Узагальнений розподіл старшокласників і підлітків за рівнями сформованості професійно-ціннісних орієнтацій до трудової діяльності подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні сформованості професійно-ціннісних орієнтацій учнів до трудової діяльності

Рівні сформованості	Учні старшого шкільного віку %	Учні підліткового віку %	Усього %
Високий	15	11	13
Середній	44	38	41
Низький	41	51	46

Таким чином, можемо зробити припущення, що у переважної більшості старшокласників і підлітків професійно-ціннісне самовизначення є ускладненим, адже здатність особистості до вибору професії пов'язана зі здатністю до прийняття рішення, з усвідомленням професійної мети та способів її досягнення через професійне самовизначення, оскільки вибір професії – це вольовий акт, пов'язаний з відчуттям самоцінності та самоефективності. Отже, формування професійно-ціннісних орієнтацій учнів до трудової діяльності потребує цілеспрямованого супроводу учня в освітньому середовищі.

Обговорення. Виховання ціннісних орієнтацій до трудової діяльності завжди поставало одним із нагальних завдань української освіти. Адже праця є тією сферою, яка задовольняє більшість людських потреб, починаючи з вітальних і закінчуючи духовними. Однак, сучасне українське суспільство переживає кризу цінностей. Зазначене пов'язано з трансформацію ціннісних орієнтацій у напрямку зниження вартості духовних цінностей, натомість актуалізується споживацтво, егоїзм, матеріальна вигода тощо. На думку Н. Щербакової [14], така ситуація породжує аномію, тобто такий стан суспільної системи, для якого характерна відсутність загально прийнятих цінностей і норм як універсальних регуляторів соціальної поведінки людей. Значні розбіжності в цінностях, – продовжує думку авторка, – дезінтегрують суспільство, поглиблюють соціальну нерівність. На нашу думку, така ситуація, беззаперечно, впливає на формування цілісної індивідуальної системи орієнтацій, здатної забезпечити професійно спрямовану саморегуляцію й мотивацію поведінки і діяльності підростаючої особистості. Зазначене підтверджується результатами проведеного нами дослідження діагностики професійно-ціннісних орієнтацій до трудової діяльності у учнів підліткового та старшого шкільного віку ЗЗСО.

Також ми підтримуємо погляди Т. Сватенкової, яка зазначає, що процеси самоствердження і професійного становлення особистості у юнацькому віці відбуваються на фоні глибоких і, як правило, негативних внутрішніх переживань. Зазначене призводить до

формування негативної самооцінки, низької мотивації досягнень та негативізму. Однак, саме такі ситуації, які викликають екзистенційні переживання, спонукають особистість до прийняття нетипових рішень та креативних дій, характеризуються ціннісно-утворюючою особливістю та підносять особистість у ранг творця власної долі через усвідомлення данини смерті, самотності, сенсу життя та свободи. Найбільший вплив на особистість у юнацькому віці, – підкреслює дослідниця, – мають переживання, пов'язані з цінностями «особистісного зростання» та «міжособистісного спілкування», тобто такі, що стосуються духовного збагачення особистості, її матеріального та професійного успіху, самовизначення та самореалізації [10].

Дотичним до нашого дослідження є вивчення особливостей ціннісного аспекта у професійному самовизначенні старшокласників, проведеному Л. Федоренко [12]. Так, дослідниця зазначає, що за рівнем привабливості найбільш значущими, як для учнів з сільської місцевості, так і міста, є стабільний матеріальний прибуток; друге місце у цьому рейтингу склали можливості – за допомогою професії розширити межі свого існування (рухлива робота, нові враження, часті відрядження, поїздки), потім – гарні умови праці та можливість контактувати з людьми, на 5-му місці – самостійність ухвалення рішень, незалежність в роботі.

Отже, результати нашого дослідження підтверджують результати теоретико-прикладних досліджень інших фахівців і розкривають можливості вирішення проблеми формування професійно-ціннісних орієнтацій в учнів до трудової діяльності.

Висновки. Емпіричне вивчення рівнів сформованості професійно-ціннісних орієнтацій в учнів старшого підліткового і старшого шкільного віку дозволило визначити, що на високому рівні загалом перебуває 11 % учнів, на середньому – 41 % учнів, на низькому – 46 % досліджуваних. Зазначені результати корелюються з чисельними, дотичними до нашого, емпіричними дослідженнями, в яких висвітлюються стан та рівні сформованості ціннісних орієнтацій здобувачів освіти. Зважаючи на це, одним із ключових напрямків реалізації реформи НУШ, окрім наскрізної професійної орієнтації, є активізація профільного і професійного самовизначення учнів ЗЗСО.

Розкриті нами у статті особливості сформованості професійно-ціннісних орієнтацій у старшокласників та підлітків дали змогу зробити висновок, що значна кількість учнів має поверхові та несистематичні знання про майбутню трудову діяльність. Найбільш

проблемною ділянкою для учнів є уміння узгоджувати власні індивідуальні особливості з вимогами бажаної професії та потребою у представниках певних професій на ринку праці. Найменш виявленими у двох вибірках є мотиви служіння та стабільності місця проживання, при цьому у первинній сформованості мотивів до навчання і праці домінуючими є навчально-пізнавальні мотиви, а невираженими – соціальні мотиви. Навчання і праця у частини учнів супроводжується зниженням самопочуття, активності і настрою, що негативно позначається на результатах діяльності. У цілому учні позитивно ставляться до саморозвитку як до процесу, але при цьому не володіють навичками саморозвитку, що унеможлиблює його реалізацію на практиці. Значна кількість учнів не докладає зусилля до подолання перешкод, розв'язання проблем і завдань, постійно сумнівається у власних потенціалах.

На нашу думку, така ситуація потребує цілеспрямованого профорієнтаційного супроводу. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми, а лише вказує на проблемні ділянки. Саме тому перспективним напрямком є розробка та впровадження профорієнтаційних технологій, метою яких є формування професійно-ціннісних орієнтацій в учнів до трудової діяльності.

Список використаних джерел

1. Бадмаева Н. Ц. Влияние мотивационного фактора на развитие умственных способностей: монография. Улан-Удэ, 2004. С. 139-141.
2. Губенко О. В. Психологічна діагностика й активізація у старшокласників й молоді творчих науково-технічних здібностей: науково-методичний посібник. Київ: Педагогічна думка, 2016. С. 217-218.
3. Збірник методик для діагностики психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів: методичний посібник / О. М. Кокун та ін. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2011. С. 142-144.
4. Ильин Е. П. Дифференциальная психология профессиональной деятельности. Санкт Петербург: Питер, 2008. С. 353-359.
5. Лаптева Н. Л. Самоефективність фахівця: аналіз нелінійних регресійних моделей. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2019. №4(75). С. 41-48. DOI: <https://doi.org/10.32405/2309-3935-2019-4-41-48>
6. Охріменко З. В. Усвідомлення учнями значущості професійно-ціннісних орієнтації до трудової діяльності: результати дослідження. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. праць. Київ: Інститут проблем виховання НАПН України, 2020. № 24, Кн. 2. С. 72-88. DOI <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2020-24-2-72-88/>
7. Прихожан А. М. Диагностика личностного развития детей подросткового возраста. Москва: АНО «ПЭБ», 2007. С. 42-44.
8. Прядеин В. П. Психодиагностика личности: избранные психологические методики и тесты: монография. Сургут : РИО СурГПУ, 2013. С. 49-51.
9. Самооцінка учня / [упор. С. Максименко, Н. Шевченко, О. Главник]. Київ: Главник, 2004. С. 43-48. (Психологічний інструментарій).
10. Сватенкова Т. І. Психологічні особливості екзистенційних переживань особистості у

період ранньої юності: автор. дис.... канд. псих. наук: 19.00.07. Київ, 2015. 24 с.

11. Твоя професійна кар'єра: учебник / под ред. С. Н. Чистяковой, Т. И. Шалавиной. Москва: Просвещение, 2000. С. 175-182.

12. Федоренко Л. П. Ціннісний аспект професійного самовизначення старшокласників сільських шкіл. *Проблеми сучасної психології*. 2018. № 2. С. 144-150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2018_2_25/

13. Чала Ю.М., Шахрайчук А.М. Психодіагностика: навчальний посібник. Харків: НТУ «ХПІ», 2018. 246 с.

14. Щербаківа Н. В. Трансформація ціннісних орієнтацій сучасної української молоді: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. ... канд. філософських наук: 09.00.03. Київ, 2017. 16 с.

References

1. Badmaeva, N. Ts. (2004). *Vliianie motivatsionnogo faktora na razvitie umstvennykh sposobnostei* [Influence of the motivational factor on the development of mental abilities]. Ulan-Ude.

2. Hubenko, O. V. (2016). *Psykhologichna diahnostryka i aktyvizatsiia u starshoklasnykiv i molodi tvorchykh naukovo-tekhnychnykh zdibnostei* [Psychological diagnosis and activation of high school and youth creative scientific and technical abilities]. Kyiv: Pedagogichna dumka.

3. Kokun, O. M. (2011). *Zbirnyk metodyk dlia diahnostryky psykhologichnoi hotovnosti viiskovosluzhbovtiv viiskovoi sluzhby za kontraktom do diialnosti u skladi myrotvorchykh pidrozdiliv* [Collection of methods for diagnosing the psychological readiness of military servicemen under contract to work in the composition of peacekeeping units]. Kyiv: NDTs HPZSU.

4. Ilin, E. P. (2008). *Differentsialnaia psikhologiiia professionalnoi deiatelnosti* [Differential psychology of professional activity]. St. Petersburg: Piter

5. Laptieva, N. L. (2019). Samoiefektyvnist fakhivtsia: analiz neliniinykh rehresiiynykh modelei [Self-efficacy of the specialist: Analysis of nonlinear regression models]. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*, 4(75), 41-48 <https://doi.org/10.32405/2309-3935-2019-4-41-48>.

6. Okhrimenko, Z. V. (2020). Usvidomlennia uchniamy znachushchosti profesiino-tsinnisnykh oriientatsii do trudovoi diialnosti: rezultaty doslidzhennia [Awareness of students of the importance of professional and value orientation to work: the results of the study]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*, 24(2), 72-88 <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2020-24-2-72-88>.

7. Prikhozhan, A. M. (2007). *Diagnostika lichnostnogo razvitiia detei podrostkovogo vozrasta* [Diagnosis of personal development of adolescent]. Moscow: ANO «PEB».

8. Priadein, V. P. (2013). *Psikhodiagnostika lichnosti: izbrannye psikhologicheskie metodiki i testy* [Psychodiagnosics of personality: Selected psychological methods and tests]. Surgut: RIO SurGPU.

9. Maksymenko, S., Shevchenko, N., & Hlavnyk, O. (Eds.), (2004). *Samoostinka uchnia Student self-esteem*. Kyiv: Hlavnik.

10. Svatenkova, T. I. (2015). *Psykhologichni osoblyvosti ekzysyentsiinykh perezhyvan osobystosti u period rannoi yunosti*. [Psychological features of person's existential experiences in early adolescence] (Dissertation Abstract, Kyiv).

11. Chistiakova, S. N., & Shalavina, T. I. (Eds.). (2000). *Tvoia professionalnaia karera* [Your professional career]. Moscow: Prosveshchenie.

12. Fedorenko, L. P. (2018). Tsinnisnyi aspekt profesiinoho samovyznachennia starshoklasnykiv silskykh shkyl [Value aspect of professional self-determination of high school students in rural schools]. *Problemy suchasnoi psykhologii*, 2, 144-150. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/pspz_2018_2_25/.

13. Chala, Yu. M., & Shakhraichuk, A. M. (2018). *Psikhodiahnostryka* [Psychodiagnosics]. Kharkiv: NTU «KhPI».

14. Shcherbakova, N. V. (2017). *Transformatsiia tsinnisnykh oriientatsii suchasnoi ukrainskoi molodi: sotsialno-filosofskyi analiz* [Transformation of value orientations of modern Ukrainian youth: socio-philosophical analysis] (Dissertation Abstract, Kyiv).

Ohrimenko Zorina,
PhD in Pedagogy,
Institute of Problems on Education of the of the NAES of Ukraine,
Kyiv

THE RESULTS OF DIAGNOSIS OF THE FORMATION OF STUDENTS' PROFESSIONAL AND VALUE ORIENTATION TOWARDS LABOR ACTIVITY

Abstract. *The article is devoted to the problem of formation of students' professional and value orientations towards labor activity. The purpose of the article is to highlight the results of the diagnosis of professional and value orientations towards labor activity among adolescents and high school students (who receive educational services in general secondary education) and determine the levels of their formation.*

Using a set of diagnostic techniques, each of which is aimed at studying a specific indicator, and together they allowed to make a generalization about the peculiarities of the process of modern students' professional self-determination, which is characterized by the appropriation of certain values and their awareness educational and professional activities. It is emphasized that the content of all covered methods has a clearly defined purpose, procedure, instructions, criteria, levels and description of results.

The concrete results of empirical study of levels of students' development of professional and value orientations towards labor activity on each component (cognitive, emotionally-motivational, arbitrary impulse, practically effective, self-valuable) are resulted and interpreted. The levels of formation of students' development of professional and value orientations towards labor activity are empirically determined: high, medium, low.

The analysis of psychological and pedagogical achievements on relevant research topics made it possible to make a generalization about the relevance and identity of the results of the study of the formation of students' development of professional and value orientations towards labor activity.

The conclusions emphasize that the vast majority of students have professional self-determination is difficult, because the ability of an individual to choose a profession is associated with the ability to make decisions, awareness of professional goals and ways to achieve it through professional self-determination, so choosing a profession is a voluntary act associated with a sense of self-worth and self-efficacy. Accordingly, the formation students' development of professional and value orientations towards labor activity requires purposeful support of the student in the educational environment.

The practical significance of the article is that its materials can be used in the process of vocational guidance for adolescents and high school students for professional diagnosis and professional information.

Key words: *value orientations, professional and value orientations, professional self-determination, vocational guidance, high school student, adolescents.*

Стаття надійшла до редакції 07.09. 2021.
Стаття прийнята до публікації 26.10.2021.